

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA

VOL. III, 10

SECTIO C

15.VII.1948

Z Zakładu Antropologii Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego U. M. C. S.
Kierownik: prof. dr Jan Mydlarski

Krzyszyna MODRZEWSKA

**Badania antropologiczne nad mieszczanami kazimierskimi
z XVII i XVIII wieku**

**Anthropological investigations on ancient Kazimierz citizens
(XVII and XVIII century)**

Kazimierz leży na wyniosłym prawym brzegu Wisły, na wysokości 214 m n. p. m. pod $51^{\circ} 18' 9''$ szerokości geograficznej północnej i $39^{\circ} 36' 9''$ długości geograficznej wschodniej. Długosz *) informuje nas, że Kazimierz powstał w dalekich, zamierzchłych czasach Słowiańszczyzny, jako mała osada rybacka, znana z czasów rządów Bolesława Chrobrego pod nazwą Wietrzna Góra i nadana przezeń w 1007 r. OO. Benedyktynom z lysogórskiego klasztoru. W 1181 r., za panowania Kazimierza Sprawiedliwego przechodzi Wietrzna Góra wraz z szeregiem innych wsi okolicznych, drogą wymiany, na własność zgromadzenia Panien Norbertanek zwierzynieckich. Wydaje się, że król Kazimierz Sprawiedliwy szczególną opieką otaczał tę nadwiślańską osadę i musiała się ona za jego czasów pokazać rozróż, skoro otrzymuje nazwę od królewskiego imienia. Na rozwijające się miasto spadają jednak w latach następnych najazdy Tatarów i niszczą je doszczętnie. Odbudowę swą oraz początki swej świetności zawdzięcza miasto Kazimierzowi Wielkiemu, który wstępując na tron Polski w 1333 r. baczną na nie zwrócił uwagę, doceniając jego znaczenie i jako portu handlowego i jako twierdzy obronnej. Powstaje więc w odbudowującym się Kazimierzu port rzeczny, powstają liczne spichlerze, przeznaczone dla magazynowania wielkich ilości zboża. Król wznosi zamek obronny i basztę. Zieżdżają do Kazimierza nad Wisłą kupcy z Gdańska, Torunia i Elbląga a nawet z zagranicy, aby dokonać skupu pszenicy. Zatrzymują się tu kupcy wiozący drzewo z Tatr i ci, którzy płyną z transportami soli z Wieliczki.

Okres wspaniałego rozkwitu Kazimierza przypada na czasy Jagiellonów i Wazów. Królowie szczególną opieką otaczają bogate miasto i jego mieszkańców, nie skąpią im wszelkiego rodzaju nadań i przywilejów. Wzrasta też szybko dobrobyt mieszczan kazimierskich. „Mieszczanie kazimierscy” pisze Kołodziejczyk „garnęli się do szlachty, koligając się z nią przez małżeństwa, lub też starając się jej dorównać przez piasto-

*) *Liber Beneficiorum*, v. II.

wanie godności duchownych. Bogate mieszczaństwo garmie się również do oświaty i nauki". Rosły w bogactwo i znaczenie rody patrycjuszowskie królewskiego grodu nad Wisłą, rody Przybyłów, Górskich, Oczków, Czarnotów, Kuczewskich. Potem przyszły na Kazimierz lata niepowodzeń i klęsk. Zniszczyły go w połowie XVII wieku najazdy Szwedów i konkurencja w potęgę wzrastającego portu gdańskiego. Oprócz tego mieszkańców jego zdziesiątkowała w 1795 r. zaraza morowa, tak, że z bogatego grodu o 20.000 mieszkańców stał się małą, ubogą miejsciną, liczącą w 1939 roku zaledwie 4815 dusz.

Za czasów swojej świetności Kazimierz przyciągał różne elementy obce. Osiedlały się tam włoskie rodziny jak Fontanów, Sertów, Bononich, rodziny gdańskie Martensów, a nawet angielskie Hamiltonów i Elsonerów. Z rodzinami tymi koligacili się mieszczaństwo kazimierscy.

Szczątki kostne mieszczan kazimierskich, będące przedmiotem tej pracy spoczywają pod niewielkim, nieco na uboczu stojącym kościołem św. Anny. Nieznane jest nazwisko fundatora tego kościoła. Wiadomo tylko, że w 1671 r. kościół został przez biskupa Mikołaja Oborskiego uroczystie poświęcony. Ponieważ jednak istnieje akta wspominające ks. Bartłomieja z Brochowa, jako prepozyta kościoła św. Anny około 1531 r., należy przypuszczać, iż podobnie jak inne, kościół ten przez żywioł czy wojnę zniszczony, został nie nowowypbudowany, lecz odbudowany. Kto go odbudował? Możliwe jest, że fundusze szły tu od kogoś z możnej rodziny Przybyłów, możliwe również, że inny jakiś patrycjusz kazimierski kościół ten odbudować polecił. Zwłok nieznanych fundatorów, złożone przed przeszło 200 laty w suchym, przewiewnym grobowcu, przez długie lata świetnie były zachowane. Podobno jeszcze 50 lat temu można było oglądać czereg, w otwartych trumnach leżących, znumifikowanych zwłok, niektórych w dobrze jeszcze zachowanych strojach, między innymi jakąś damę o nieuszkodzonej fryzurze, małą, kilkuletnią dziewczynkę, legendarnego olbrzyma o jednej nodze, zardzewiały ryngraf na piersiach nieznanego notabla. Pierwsza i druga wojna światowa w pochodzie zniszczenia nie ominęły i grobów pod kościołem św. Anny. Od wstrząsów i huku dział rozsypało się wiele szczątków, rozsypała się nie jedna spróchniała trumna. Przez wiele lat reszta kościoła św. Anny pozbawiony był należytej opieki. Otrzymał ją zaledwie kilka lat temu, z chwilą przejęcia go w administrację przez Ks. Józefa Małysiaka. Dziś grobowiec dostępny jest dla zwiedzających. W płytkim, widnym loszku, do którego wchodzi się przez zejście przy bocznym ołtarzu, znajduje się kilka jeszcze trumien i kilka dość dobrze zachowanych zwłok: szczątki jakiegoś księdza, zapewne jednego z prepozytów kościoła św. Anny, a nie wykluczone, że ks. Aleksandra Głowskiego, gdyż on właśnie zarządzał kościołem w 1671 r. i zmarł w 1714-tym, szczątki owej małej dziewczynki o skórze suchej i twardej jak pergamin, o wyraźnych jednak i delikatnych rysach, szczątki kilku kobiet, jakiejś matki wraz z dzieckiem i wreszcie owego „olbrzyma” o kuli. Z reszty zwłok pozostało jedyne trochę oddzielnych kości i w kącie, pod ścianą grobowca mały stos czaszek, które stały się przedmiotem moich badań.

Badania tych czaszek miały na celu ustalenie, poprzez analizę antropologiczną materiałów kostnych, składu rasowego dawnych mieszczan kazimierskich. Postępowanie badawcze złożyło się z dwóch części: z badań kraniometrycznych oraz ze statystycznego opracowania wyników tych badań. Pomiarów kraniometrycznych dokonałam w grobowcu ko-

ścioła św. Anny w dniu 8 września 1946 r. Wśród badanych czaszek znajdowało się kilkanaście dziecięcych, których nie objęłam dokonywanymi pomiarami oraz kilka tak zniszczonych i niekompletnych, że byłam zmuszona wyłączyć je z całości materiału. Ogółem dokonałam więc pomiarów na 22 czaszkach, w tym na 12 męskich oraz 10 kobiecych. Na każdej z czaszek dokonałam następujących pomiarów:

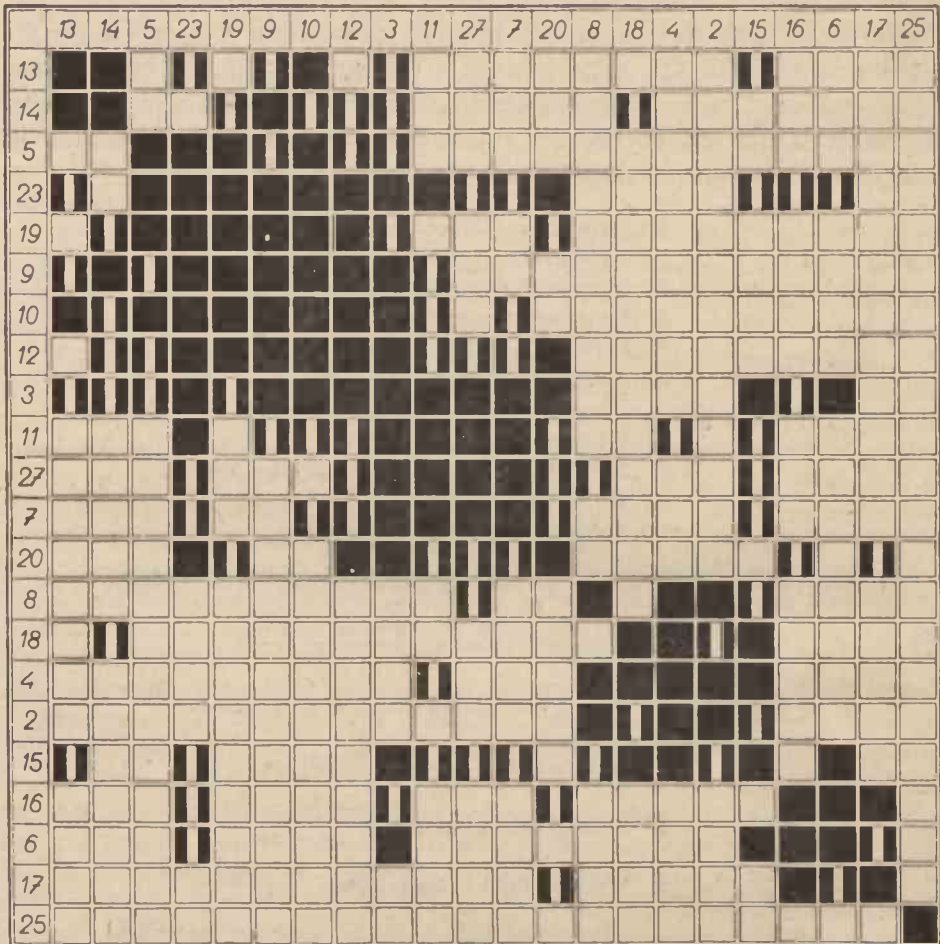
1. Największa długość czaszki (g — op)
2. Największa szerokość czaszki (eu — eu)
3. Wysokość czaszki (ha — h)
4. Najmniejsza szerokość czoła (ft — ft)
5. Szerokość potylicy (ms — ms)
6. Szerokość twarzy (zy — zy)
7. Wysokość górno-twarzowa (n — pr)
8. Wysokość nosa (n — sn)
9. Szerokość otworu gruszkowatego nosa
10. Wysokość oczodołu
11. Szerokość oczodołu (mf — ek).

Obliczyłam następnie dla każdej czaszki następujące wskaźniki:

1. Wskaźnik główny $\frac{eu - eu \times 100}{g - op}$
2. Wsk. wysokościowo-długościowy czaszki $\frac{ha - h \times 100}{g - op}$
3. Wsk. wysokościowo szerokościowy „ $\frac{ha - h \times 100}{eu - eu}$
4. Wsk. górno-twarzowy $\frac{n - pr \times 100}{zy - zy}$
5. Wsk. czołowo - ciemieniowy $\frac{ft - ft \times 100}{eu - eu}$
6. Wsk. potyliczno - ciemieniowy $\frac{ms - ms \times 100}{eu - eu}$
7. Wsk. jarzmowo - ciemieniowy $\frac{zy - zy \times 100}{eu - eu}$
8. Wsk. nosowy $\frac{\text{szer. otw. gruszkowatego} \times 100}{n - sn}$

Posługując się następnie metodą indywidualizującą, a mianowicie zmodyfikowaną przez T. Henzla metodą różnic przeciętnych i nazwaną przezeń metodą kwadratów różnic, usiłowałam przeprowadzić analizę składu rasowego badanej serii. Metoda ta polega na obliczeniu średniej arytmetycznej kwadratów różnic, zachodzących między poszczególnymi cechami porównywanych osobników.

Posługując się tą metodą i używając wszystkich, wyżej wymienionych wskaźników, otrzymałam z przeliczenia wyniki ujęte załączoną tabelą I. W ilustrującym ją diagramie (str. 280) na pierwszy rzut oka spo-

RÓŻNICE
 DIFFERENCES

	0 - 1649
	1650 - 2549
	2550 - X

strzegamy wyraźną łączność między poszczególnymi osobnikami całej tej serii, łączność, która świadczyłaby o dość znacznej jednolitości antropologicznej badanej serii. W grupie tej jednak wyodrębniają się również wyraźnie cztery następujące zespoły:

- Zespół pierwszy — czaszki Nr Nr 5, 23, 19, 9, 10, 12, 3.
- Zespół drugi — „ „ 11, 27, 7, 20.
- Zespół trzeci — „ „ 8, 18, 4, 2, 15.
- Zespół czwarty — „ „ 16, 6, 17.

TABELA I. Przeciętne kwadratów różnic.

	13	14	5	23	19	9	10	12	3	11	7	7	20	8	18	4	2	15	16	6	17	25
13	0	15,62	36,75	19,25	33,12	16,75	16,37	30,00	21,62	34,00	40,00	51,50	49,00	43,75	27,50	33,12	34,75	21,87	39,25	35,00	58,00	75,25
14	15,62	0	43,87	27,12	18,75	16,12	21,00	20,62	24,75	40,62	40,00	54,37	47,87	68,87	24,12	44,50	59,37	27,50	58,12	34,75	63,12	47,37
5	36,75	43,87	0	14,25	11,12	18,50	9,62	17,25	21,62	28,00	40,50	42,00	25,75	101,50	68,25	80,12	102,50	56,12	59,75	59,25	59,00	63,75
23	19,25	27,12	14,25	0	14,62	13,25	8,87	8,50	2,86	12,25	40,25	17,60	8,00	51,50	28,50	28,37	54,50	21,62	24,50	23,25	26,50	61,00
19	33,12	18,75	11,12	14,62	0	11,62	11,50	8,37	18,00	30,12	40,12	37,37	22,87	91,87	30,47	73,75	100,62	47,50	52,27	46,12	52,37	35,62
9	16,75	16,12	18,50	13,25	11,62	0	14,62	9,00	13,62	25,00	40,62	42,50	32,12	66,00	28,50	69,12	66,50	31,12	40,37	39,00	45,25	46,00
10	16,37	21,00	9,62	8,87	11,50	14,62	0	12,37	12,50	17,12	40,87	22,62	25,87	67,62	37,62	42,50	65,12	27,00	57,37	39,87	64,87	65,12
12	30,00	20,62	17,25	8,50	8,37	9,00	12,37	0	8,62	20,75	40,50	21,75	14,00	73,50	31,25	52,62	72,37	26,37	33,50	28,00	33,50	39,50
3	21,62	24,75	21,62	2,87	18,00	13,62	12,50	8,62	0	6,37	40,12	14,87	11,12	38,12	25,87	28,25	45,87	14,25	21,12	15,12	28,12	73,87
11	34,00	40,62	28,00	12,25	30,12	25,00	17,12	20,75	6,37	0	40,75	11,50	23,50	34,50	31,00	24,37	55,00	19,62	43,00	31,00	56,00	107,00
27	52,00	42,00	41,50	20,25	34,12	34,62	26,87	18,50	11,12	6,75	40,00	9,00	21,75	17,25	29,75	26,00	64,00	19,37	44,25	28,50	55,00	85,25
7	51,50	54,37	42,00	17,50	37,37	42,50	22,62	21,75	14,87	11,50	40,00	0	18,00	55,00	42,25	34,12	60,25	24,87	42,00	26,25	48,75	112,00
20	49,00	47,87	25,75	8,00	22,87	32,12	25,87	14,00	11,12	23,50	40,75	18,00	0	76,25	70,75	63,87	82,25	36,62	21,25	27,25	18,72	63,25
8	43,75	68,87	101,50	51,50	91,87	66,00	67,62	73,50	38,12	34,50	40,25	55,00	76,25	0	30,75	10,37	15,50	21,87	55,50	36,25	78,50	183,50
18	27,50	24,12	68,25	28,50	30,47	28,50	37,62	31,25	25,87	31,00	40,75	42,25	70,75	30,75	0	15,62	24,25	9,62	54,75	27,00	69,37	102,75
4	33,12	44,50	80,12	28,37	73,75	69,12	42,50	52,62	28,25	24,37	40,00	34,12	63,87	10,37	15,62	0	15,25	9,00	62,37	27,12	81,37	153,12
2	34,75	59,37	102,50	54,50	100,62	66,50	65,12	72,37	45,87	55,00	40,00	60,25	82,25	15,50	24,25	15,25	0	17,25	55,50	26,50	71,50	166,00
15	21,87	27,50	56,12	21,62	47,50	31,12	27,00	26,37	14,25	19,62	40,37	24,87	36,62	21,87	9,62	9,00	17,25	0	37,12	13,12	47,37	98,87
16	39,25	58,12	59,75	24,50	52,27	40,37	57,37	33,50	21,12	43,00	40,25	42,00	21,25	55,50	54,75	62,37	55,50	37,12	0	14,50	3,50	93,00
6	35,00	34,37	59,25	23,25	46,12	39,00	39,87	28,00	15,12	31,00	40,50	26,25	27,25	36,25	27,00	27,12	26,50	13,12	14,50	0	22,40	100,50
17	58,00	63,12	59,00	26,50	52,37	45,25	94,87	33,50	28,12	56,00	40,00	48,75	18,72	78,50	69,37	81,37	71,50	47,37	3,50	22,40	0	76,00
25	75,25	47,37	63,75	61,00	35,62	46,00	65,12	39,50	73,87	107,00	40,25	112,00	63,25	183,50	102,75	153,12	166,00	98,87	93,00	100,50	76,00	0

Zespół drugi wykazuje ponadto bardzo silne nawiązania do zespołu pierwszego, podczas gdy zespół trzeci wyraźnie odbiega od poprzednich. Nie objęte tymi, wyodrębniającymi się zespołami pozostały trzy czaszki, a mianowicie: 13, 14 i 25.

Przejdziemy do analizy poszczególnych zespołów. Obliczając średnie wielkości wskaźników pierwszego zespołu, otrzymujemy:

Wskaźnik główny	— 83,00
Wsk. nosowy	— 52,57
Wsk. g. twarzowy	— 52,14
Wsk. czołowo-ciem.	— 65,14
Wsk. potyl.-ciem.	— 69,42
Wsk. jarzm.-ciem.	— 85,28
Wsk. wysok.-dług.	— 72,00
Wsk. wysok.-szerok.	— 86,28

Opierając się na charakterystyce typów antropologicznych, ustalonej przez polską szkołę antropologiczną, stwierdzamy, iż takie wartości średnie wskaźników, właściwe są typowi subnordycznemu, który bywa uważany za mieszańca rasy nordycznej z laponoidalną. Chcąc sprawdzić słuszność tej diagnozy, usiłujemy przeprowadzić charakterystykę antropologiczną poszczególnych osobników, wchodzących w skład omawianego zespołu.

Osobnik, którego czaszkę oznaczyliśmy Nr. 5 przedstawiał z całą pewnością typ subnordyczny. Wykazuje on wyraźne nawiązania do obu ras macierzystych. I tak wskaźnik główny (82) wskazuje na czaszkę mniejszą niż u przedstawicieli rasy laponoidalnej, wyraźnie jednak skróconą w stosunku do przedstawicieli rasy nordycznej. Wskaźnik górno-twarzowy wskazuje na zwężenie twarzy (53) znacznie większe nawet niż u typowych subnordyków, a zbliżające badanego osobnika raczej do rasy nordycznej. Wskaźnik nosowy natomiast wskazuje na nos szeroki, (52), spotykany wśród laponoidów. Podobne nawiązania do obu zasadniczych elementów rasowych wykazuje osobnik Nr 23. W porównaniu z poprzednim odznacza się on szerszą twarzą (51); wąskością nosa (48) natomiast zbliża się do najtypowszej formy rasy nordycznej. Następnie rozpatrywany, kolejny Nr 19 posiada szereg wybitnie laponoidalnych cech, a więc: wskaźnik główny — 87, szerokie czoło — 66, szeroki nos — 55, dość niską czaszkę ($ba - b = 125$). Nie możemy mimo to zaliczyć go do przedstawicieli rasy laponoidalnej, gdyż posiada wybitnie zwężoną twarz ($zy - zy = 121$) a jego wskaźnik górno-twarzowy (54) leży w granicach szerokości twarzy właściwej nordykom. Bardzo bliski poprzednich jest osobnik Nr 9, również niewątpliwie subnordyczny. Wskaźnikiem głównym (81) bardziej zbliża się on do rasy nordycznej,

wielką zaś szerokością nosa (57) do laponoidalnej. Typowy również dla rasy laponoidalnej jest jego wskaźnik czołowo-ciemieniowy (65) i potyliczno-ciemieniowy (71). Silniejsze jeszcze nawiązania do rasy laponoidalnej wykazuje osobnik subnordyczny Nr 10. Polegają one na wybitnej szerokości twarzy (48) oraz nosa (54), przy wskaźniku głównym wynoszącym 82. Wybitne zbliżenie do laponoidów wykazuje również osobnik Nr 12, który odchyła się od nich właściwie tylko zwążoną formą twarzy, podobnie jak Nr 19. Wskaźnik główny Nr 12 wynosi 85, nosowy — 53, górno-twarzowy zaś — 52. Czaszka ta odznacza się ponadto wyraźnym prognatyzmem alweolarnym — Ryc. 1. Ostatni w naszym

Ryc. 1. Profil czaszki Nr 12 ze śladami prognatyzmu alweolarnego (szkic z natury).

Fig 1. The profile of the skull No. 12 with the trace of alveolar prognathism (sketch).

zespole, Nr 3, który na diagramie łączy się wyraźnie z masą drugiego zespołu, reprezentuje typ subnordyczny o dużych nawiązaniach, głównie w wąsności twarzy (53) i nosa (49), do rasy nordycznej.

Analiza ta potwierdza zatem w pełni poprzednie nasze orzeczenie, klasyfikujące cały zespół, jako przynależny do typu subnordycznego. Stwierdzamy ponadto wybitny wpływ elementu laponoidalnego na całość tego zespołu. Ponieważ zaś wiemy, iż omówiony przez nas, pierwszy zespół jest najliczebniejszy i że najsilniej łączy się z pozostałymi zespołami naszej serii, możemy wyrazić przypuszczenie, że właśnie typ subnordyczny, a w szczególności jego wariant bardziej zbliżony do rasy laponoidalnej, stanowi formę charakterystyczną masy dawnych mieszkańców Kazimierza nad Wisłą. Interesujące jest, że popiersie Jana Przybyły, znajdujące się we współfundowanym przez niego kościele farnym, przedstawia właśnie taki typ subnordyka o bardzo wyraźnych i znacznych zbliżeniach do laponoidów.

Jak już wspomniałam, ściśle wiąże się omówiony zespół z następnym, mniej licznym zespołem, do którego rozpatrzenia obecnie przechodzimy. Przed przeanalizowaniem drugiego zespołu, wyłączam z niego czaszkę Nr 20, gdyż budową swą odbiega ona zbyt wybitnie od całości zespołu i musi być omawiana oddzielnie. Średnie wartości wskaźników dla zespołu drugiego są następujące:

Wskaźnik główny	—	80,66
Wsk. nosowy	—	48,00
Wsk. g. twarzowy	—	52,33
Wsk. czoł.-ciem.	—	69,33
Wsk. potyl.-ciem.	—	75,33
Wsk. jarzm.-ciem.	—	90,33
Wsk. wysok.-dług.	—	68,66
Wsk. wysok.-szerok.	—	82,66

Mamy więc i w tym zespole do czynienia z typem subnordycznym, z tym jednak, iż wykazuje on tutaj znaczne nawiązania do rasy nordycznej. Wyraża się to w większym wydłużeniu czaszki (78—83), w zwięźnieniu nosa (46—49) i szeregu dalszych cech. Osobnik Nr 11 odznacza się najbardziej wydłużoną czaszką, nos jego jednak przekracza szerokością swą granice szerokości nosów typowych przedstawicieli rasy nordycznej. Ponadto szerokość czoła ($ft - ft = 102$) oraz stosunkowa niskość czaszki ($ba - b = 124$) wskazuje na wpływy elementu laponoidalnego. Identyfikacyjny układ cech stwierdzamy u osobnika Nr 27. Najkrótszą głową, najszerszą twarzą, przy najsilniej zwięźnionym nosie, odznacza się osobnik Nr 7.

Znajdująca się na naszym diagramie na peryferiach zespołu, a przez nas wyłączona z niego czaszka Nr 20 odznacza się niezwykle silną budową oraz znaczną grubością ścian kostnych i wyrazistością rzeźby ich zewnętrznej powierzchni. Wysokość jej wynosi 140. Czaszka ta jest krótka (85), kształtu sfenoidalnego, o dość zwięźnionej części twarzowej (53) i silnie zwięźnionym nosie (43). Rozpatrzenie poszczególnych cech tej czaszki, każe zaliczyć ją do typu dynarskiego, który jest uważany za mieszańca rasy nordycznej z armenoidalną. Jednocześnie więc z czaszką Nr 20 wchodzi do omawianej serii nowy element rasowy.

Przechodząc do analizy zespołu trzeciego, wyłączamy z niego Nr 8, gdyż poszczególnymi swymi cechami, a zwłaszcza wskaźnikiem głównym, zbyt odchodzi od całości grupy, a został do niej włączony dzięki przypadkowym zbieżnościom wartości liczbowych. Otrzymujemy następujące średnie:

Wskaźnik główny	—	78,50
Wsk. nosowy	—	53,75

Wsk. g. twarzowy	—	48,00
Wsk. czoł.-ciem.	—	71,00
Wsk. potyl.-ciem.	—	79,00
Wsk. jarzm.-ciem.	—	95,50
Wsk. wysok.-dług.	—	74,00
Wsk. wysok.-szerok.	—	92,25

Wartości te, podobnie jak cechy poszczególnych osobników w zespole, klasyfikują go jako przynależny do typu sublaponoidalnego. Typ sublaponoidalny, zwany również presłowiańskim, jest uważany za mieszanicę rasy laponoidalnej i śródziemnomorskiej. Rozpatrując kolejno wszystkie osobniki wchodzące w skład zespołu trzeciego, stwierdzamy wyraźne nawiązania Nr. 18 do rasy laponoidalnej, wyrażające się w najmniej wydłużonej czaszce (80), bardzo szerokim nosie (59) oraz najmniejszej wysokości czaszki ($ba - b = 126$). Wskaźnik górno-twarzowy wskazuje natomiast na twarz stosunkowo, w porównaniu z innymi osobnikami w zespole, najwęższą. Osobniki oznaczone Nr. Nr. 4, 2, 15 odznaczają się bardziej wydłużoną czaszką (wsk. główny = 77—79), znacznie szerszą twarzą (47—48) oraz stosunkowo węższym nosem (52).

Wyłączony przez nas z zespołu osobnik Nr 8 jest długogłowy (74), posiada dość szeroką twarz (50), wąski nos (48) i zostaje określony, jako przynależny do typu północno-zachodniego, będącego mieszańcem nordyczno-śródziemnomorskim. Nawiązania osobnika Nr 8 do rasy śródziemnomorskiej wyrażają się w szerszym, w stosunku do rasy nordycznej, czole oraz w węższej potylicy. Mamy tu więc do czynienia z wariantem typu północno-zachodniego bliższym rasie śródziemnomorskiej.

Rozpatrzenie zespołu trzeciego tłumaczy nam całkowicie odrębność jego, tak wyraźnie występującą na naszym diagramie. Została ona spowodowana istnieniem w tym zespole nowego elementu, a mianowicie rasy śródziemnomorskiej

Przejdziemy z kolei do czwartego zespołu omawianej serii. Zespół ten charakteryzują następujące średnie:

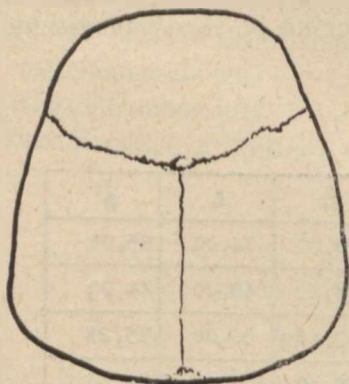
Wskaźnik główny	—	85,00
Wsk. nosowy	—	44,33
Wsk. g. twarzowy	—	56,00
Wsk. czołowo-ciem.	—	64,33
Wsk. potyl.-ciem.	—	76,66
Wsk. jarzm.-ciem.	—	89,66
Wsk. wysok.-dług.	—	75,33
Wsk. wysok.-szerok.	—	92,66

Zespół ten określilibyśmy jako przynależny do typu dynarskiego. Poszczególne osobniki tego zespołu wykazują wyraźnie nawiązania do obu ras macierzystych. Czaszka Nr 17 wyróżnia się ponadto bardzo silną

TABELA II.

Dane pomiarowe	Nr czaszki																					
	14	25	19	12	7	5	23	3	10	9	27	11	13	18	15	4	2	8	16	6	20	17
g — op	165	166	171	165	180	190	171	173	176	171	172	183	173	173	169	181	186	178	165	166	186	177
eu — eu	143	151	149	141	149	156	141	142	145	139	140	143	139	139	134	142	144	131	137	141	159	152
ms — ms	102	105	103	104	113	109	99	104	97	99	109	105	96	112	105	111	113	104	104	109	114	116
ft — ft	102	92	99	90	99	95	93	97	95	91	99	102	95	97	94	106	100	99	88	96	103	92
zy — zy	124	111	127	119	138	133	121	125	128	115	125	127	122	128	124	138	144	125	121	134	135	131
n — pr	62	54	69	61	70	70	62	66	61	62	64	67	56	64	59	65	67	62	65	62	72	73
n — sn	47	38	47	42	54	50	48	51	46	43	47	49	42	49	48	48	50	50	51	50	53	52
szer. ap. piriformis nasi Breadth of ap. piriformis nasi	28	22	26	23	25	26	23	25	25	25	23	24	25	29	25	25	26	24	22	24	23	22
ba — b	129	138	125	120	123	131	125	125	125	125	121	124	130	126	129	129	142	127	129	129	140	142
Wsk. główny Length-breadth-index	87	91	87	85	83	82	82	82	82	81	81	78	80	80	79	78	77	74	84	85	85	86
Wsk. nosowy Nasal index	60	58	55	53	46	52	48	49	54	57	49	49	56	59	52	52	52	48	43	48	43	42
Wsk. g. twarzowy Facial index (Kollmann)	50	49	54	52	51	53	51	53	48	54	53	53	47	50	48	47	47	50	58	54	53	56
Wsk. czoł.-ciem. Frontoparietal index	71	61	66	64	66	61	66	68	66	65	71	71	68	70	70	75	69	76	64	68	65	61
Wsk. potyl.-ciem. Occipitoparietal index	71	70	67	74	75	64	70	73	67	71	78	73	68	71	78	78	79	79	77	77	72	76
Wsk. jarzm.-ciem. Zygomaticoparietal index	87	73	83	84	93	85	86	88	88	83	89	89	89	92	93	97	100	95	88	95	85	86
Wsk. wys.-dlug. Length-height-index	77	83	73	73	68	69	73	72	71	73	70	68	75	73	76	71	76	71	78	78	75	80
Wsk. wys.-szer. Breadth height-index	90	85	84	85	82	84	88	88	85	90	81	85	95	91	89	91	98	97	94	91	84	93
Typ antropologiczny Anthropological type	λ		γ							β							ι		δ			

budową oraz wielką grubością ścian kostnych. Obserwowana *in norma verticalis* posiada, charakterystyczny dla typu dynarskiego, kształt sfenoidalny — Ryc. 2.

Ryc. 2. Czaszka Nr 17 *in norma verticalis* o typowej dla typu dynarskiego formie sfenoidalnej (schematyczny szkic z natury).

Fig. 2. The typical Dynaric skull (No. 17) of sphenoidal form (simplified sketches).

Po omówieniu czterech wyodrębniających się zespołów, przejdziemy do charakterystyki trzech, nieobjętych nimi osobników. Osobnik Nr 13 posiada wskaźnik główny 80, szeroką twarz (47), szeroki nos (56) i zostaje określony jako przynależny do typu sublaponoidalnego. Osobnik Nr 14, a także na peryferie diagramu zepchnięta i odosobniona, młodociana (16—18 lat) czaszka Nr 25 należą do rasy laponoidalnej. Świadczy o tym cały zespół ich cech, w pierwszym zaś rzędzie ich wybitna krótkogłowość (87 i 91), szerokość (47 i 49) i szerokonosność (56 i 58).

Po przeanalizowaniu całej serii, możemy stwierdzić, iż metoda kwadratów różnic, jakkolwiek oddała nam wielkie usługi w rozsegregowaniu całości materiału, musi być stosowana z najwyższą ostrożnością. Widzieliśmy bowiem osobniki różnych typów, ujęte jednym i tym samym zespołem i odwrotnie, osobniki przynależne do jednego typu antropologicznego, wyrzucone poza granice odpowiedniego zespołu. Dzieje się to dlatego, iż zastosowana przez nas metoda uwzględnia wyłącznie cyfrowo wyrażone różnice między osobnikami, dopuszczając tym samym wiele błędów, spowodowanych najzupełniej przypadkowymi zbieżnościami.

Po antropologicznym scharakteryzowaniu wszystkich osobników, przystępujemy do ostatecznego uporządkowania całej serii. Stwierdzieliśmy, iż w skład tej serii weszły cztery elementy rasowe zasadnicze, a więc rasa laponoidalna (λ), rasa nordyczna (α), rasa armenoidalna (κ) i rasa śródziemnomorska (ϵ) oraz szereg typów rasowych, będących mieszancami tych ras. Mamy więc typ subnordyczny (γ), typ sublapo-

noidalny (β), typ północno-zachodni (ι) oraz typ dynarski (δ). Stwierdzamy ponadto silny wpływ rasy laponoidalnej na całość grupy. Tylko rasa laponoidalna występuje tu w formie czystej, wszystkie inne jako składniki typów mieszanych. Prócz tego stwierdzamy istnienie dwóch odrębnych wariantów w ramach typu sublaponoidalnego. Poniżej zamieszczona tabelka przedstawia serię kazimierską po jej typologicznym uporządkowaniu.

TABELA III

Typ antropologiczny Anthropological type		λ	γ	β	ι	δ
Wskaźniki Indicib	Wskaźnik główny Length-breadth i.	89,00	82,30	78,80	74,00	85,00
	Wskaźnik nosowy Nasal index	59,00	51,20	54,20	48,00	44,00
	Wsk.g.twarzowy Pacial i. (Kollmann)	49,50	52,20	47,40	50,00	55,25
	Wsk.czołowo-ciem. Frontoparietal i.	66,00	66,40	70,40	76,00	64,50
	Wsk.potyliczno-ciem. Occipitoparietal i.	75,00	71,20	74,80	79,00	75,50
	Wsk.jarzmowo-ciem. Zygomaticoparietal i.	80,00	86,80	92,20	95,00	88,50
	Wsk.wysokościowo-dł. Length-height i.	80,00	71,00	74,20	71,00	77,75
	Wsk.wysok.-szerok. Breadth-height i.	87,50	93,70	92,80	97,00	90,50

Na podstawie osiągniętych przez nas danych, obliczamy następnie wartości średnie wskaźników, dla poszczególnych typów antropologicznych, wchodzących w skład dawnego mieszczaństwa kazimierskiego. Wyniki naszych obliczeń uwidocznione są na załączonej tabelce III.

W zespole dynarskim na szczególne podkreślenie zasługuje atletyczność poszczególnych osobników. Czaszki są duże, wysokie i grubościaste a rzeźba ich zewnętrznych powierzchni świadczy o bardzo silnym umięśnieniu i niewątpliwie wysokim wzroście ciała. Może takim właśnie dynarczykiem był ów „olbrzym“, do dziś spoczywający w jednej z trumien grobowca kościoła św. Anny. Silnie spłaszczona, szeroka potylicy nadaje czaszce ową charakterystyczną, sfenoidalną formę.

TABELA IV

Typ antropologiczny Anthropological type	λ	γ	β	ι	δ	Ogółem Summa
Ilość osobników Individuals	2	10	5	1	4	22
\bar{x}	9,10	45,45	22,72	4,53	18,20	100,00

Po tej krótkiej charakterystyce, będącej analizą jakościową badanej grupy, przejdziemy do jej analizy ilościowej. Tabelka IV przedstawia cyfrowo ujęte wyniki naszej analizy.

Na podstawie tej tabelki obliczamy wpływy poszczególnych ras, na kształtowanie się struktury antropologicznej dawnych mieszczan Kazimierza nad Wisłą. Oznaczamy przy tym l — jako wpływy ilościowe rasy laponoidalnej, a — wpływy ilościowe rasy nordycznej, c — rasy śródziemnomorskiej, h — armenoidalnej. Skład rasowy patrycjuszów kazimierskich z XVII-go wieku przedstawia się więc następująco:

l	=	43,18%
a	=	34,10%
c	=	13,62%
h	=	9,10%
Razem = 100,00%		

Największe i niewątpliwie najstarsze były więc na terenie Kazimierza nad Wisłą wpływy rasy laponoidalnej, a najstarsza ludność tego terenu musiała być typu laponoidalno-nordycznego.

PIŚMIENNICTWO

1. Czekanowski J.: Zarys antropologii Polski, Lwów, 1930.
2. Frassetto F.: Les formes normales du crâne humain, Paris, 1929.
3. Henzel T.: Zagadnienia metodologiczne w określaniu rasowym, Poznań, 1938.
4. Kołodziejczyk L.: Kazimierz Dolny. Kazimierz nad Wisłą, 1933.
5. Łomiński L.: Kazimierz nad Wisłą i jego zabytki, Lublin, 1926.
6. Michalski L.: Die Jugoslaven der dalmatinischen Küste, Warszawa, 1936.
7. Mydlarski J.: Mapa antropologiczna ludności Karpat, Lublin, 1947.
8. Rogalski M.: Okolice Nałęczowa i zabytki przeszłości, wyd. zbiorowe, Nałęczów, 1925.
9. Zinkiewicz W.: Puławy i okolice, Puławy, 1939.
10. „Tygodnik Ilustrowany“ z roku 1880.

SUMMARY

The present work is an analysis of racial structure of citizens, descended from an ancient royal town and important commercial port — Kazimierz on the Vistula. As a basis for this analysis I have obtained the measurements of skulls of founders and benefactors of St. Anna's Church in Kazimierz buried in the tomb under this church. They belong to the middle of XVII-th and beginnings of XVIII-th centuries. In the whole, I have considered 22 skulls belonging to 12 males and 10 females. The following

measurements were taken of each skull: the maximal length (g—op) and the maximal breadth (eu—eu) of the skull, the minimal frontal breadth (ft—ft), the maximal occipital breadth (ms—ms), the maximal facial breadth (zy—zy) and the facial height (n—pr), the nasal height (s—n) and the breadth of *apertura piriformis nasi*, and the height of the skull (ba—b). The following indices for each skull were calculated: the length-breadth index, the facial index (K o l l m a n n), the nasal index, the fronto-parietal and occipitoparietal index, the zygomaticoparietal index and the length-height and breadth-height index of the skull. Using the method of differential diagnosis modified by T. H e n z e l and named by him the differential squares method, I tried to analyse the racial composition of the investigated, former population of Kazimierz. The method of H e n z e l consists in calculating the differences (d), between individual features (k) of compared skulls (ij), in squaring these differences and in summing them up, according to the following formula:

$$\Delta_{ij}^2 = \sum_1^n d^2 k$$

With the aid of this method and using the above mentioned indices as a basis of analysis, I obtained the results shown in table I. Corresponding to this table we can observe at first sight a close association between the individuals of our series, which can be interpreted as a quite significant anthropological uniformity of the investigated population. Among them we can however distinguish the following distinct groups:

First group consisting of skulls No. 5, 23, 19, 9, 10, 12, 3; second group, strongly associated with the first one — 11, 27, 7, 20; third group, distinctly differing from the former ones — 8, 18, 4, 2, 15 and at last fourth group — 16, 6, 17. There were three more skulls not included in these four groups — 13, 14 and 25. I have analysed the mentioned groups by calculating the means of indices for each group, and I took these means as a basis for taxonomical classification. As a result of my investigations I have found in the examined series the presence of the following anthropological types:

Lapponoid (λ), Subnordic (γ), considered as crossing of Nordic and Lapponoid type, Sublapponoid (β), also named Preslavian (considered as Lapponoid-Mediterranean type) North-western (ι) (Nordic-Mediterranean type) and Dinaric (δ), that is the Nordic-Armenoid type. Table II shows the data from Kazimierz after they have been taxonomically classified and segregated. Table III shows the means of the indices for particular anthropological types. Table IV illustrates the quantitative contribution of the four basis races (Nordic — a, Lapponoid — l, Mediterranean — c, Armenoid — h) to the structure of the investigated population.